

APLICAREA TEORIEI COMPLEXITĂȚII ÎN PSIHANALIZĂ *Despre primii pași*

Daniel Munteanu

7 Decembrie, 1999

Câțiva psihanalisti au încercat, în ultimul deceniu, să-și abordeze propriul domeniu din perspectiva teoriei complexității, sau a teoriei haosului determinist cum se mai numește. Dintre aceștia, îi menționez pe **Michael G. Moran** cu articolul "*Teoria haosului și psihanaliza - Natura fluidică a minții*"¹, **Vann Spruiell** cu articolul "*Haosul determinist și științele complexității: psihanaliza în mijlocul unei revoluții științifice generale*"² și **Jean-Michel Quinodoz** cu articolul "*Tranziții în structurile psihice în lumina teoriei haosului determinist*"³.

În continuare mă voi referi la aceste articole, încercând să sintetizez opiniile prezentate. La început voi expune rezultatele și implicațiile generale ale teoriei complexității. Apoi voi trece în revistă aplicațiile acestei teorii în teoria și clinica psihanalitică, așa cum sunt văzute de autorii menționați. și la sfârșit, despre avantajele, limitele și modalitățile de transfer a cunoștințelor înspre psihanaliză.

1. Teoria complexității sau a haosului determinist

Teoria complexității are un început în încercările lui Henri Poincaré de modelare matematică a instabilității sistemelor mecanice, pe la începutul secolului. Ea s-a dezvoltat odată cu perfecționarea calculatoarelor și creșterea consecutivă a puterii lor de calcul. Această teorie a furnizat mijloacele de studiu a sistemelor complexe. Prin aceasta și-a găsit aplicații în multe domenii, din cele mai diverse, și a revoluționat cunoașterea științifică.

¹ Michael G. Moran - "CHAOS THEORY AND PSYCHOANALYSIS - THE FLUIDIC NATURE OF THE MIND", Int. Rev. Psycho-Anal., 1991, No.18, p.211

² Vann Spruiell - "DETERMINISTIC CHAOS AND THE SCIENCES OF COMPLEXITY: PSYCHOANALYSIS IN THE MIDST OF A GENERAL SCIENTIFIC REVOLUTION", J. of APA, 1993, No. 41, p.3-44.

³ Jean-Michel Quinodoz - "TRANSITIONS IN PSYCHIC STRUCTURES IN THE LIGHT OF DETERMINISTIC CHAOS THEORY" - Int. Psycho-Anal., 1997, No. 78, p.699.

Vann Spruiell susține că psihanaliza, prima teorie a unui sistem hipercomplex, a pregătit terenul pentru o astfel de revoluție.

Trăsătura esențială a sistemelor complexe este evoluția lor neliniară în raport cu timpul. "Sistemele neliniare, spune **Moran**, sunt acelea al căror comportament este descriptibil numai considerând *interacțiunea* componentelor *din* sistem, și nu numai *însușind* calitățile sistemului."⁴ Evoluția sistemului în timp, datorită acestor interacțiuni între componentele sistemului, se poate face cu ecuații diferențiale neliniare în raport cu timpul.

Descoperirea sistemelor neliniare a bulversat concepția deterministă. "Teoria cauzală newtoniană, cel mai bine enunțată de Laplace", spune **Spruiell**, și-a dovedit limitele. Demonul lui Laplace, știind valorile tuturor variabilelor universului la un moment dat și legea lor liniară de evoluție, putea calcula orice stare anterioară sau viitoare a universului. Evoluția unui sistem neliniar nu poate fi prezisă pentru un interval oricât de lung. Pentru aceasta ar fi necesară o cunoaștere *infini de precisă* a stării la un moment dat.

Din această neliniaritate decurg câteva proprietăți importante ale sistemelor complexe: sensibilitatea față de condițiile inițiale, structurarea și evoluția sistemului în forme auto-asemănătoare la scări diferite (ca păpușile rusești) și tranzițiile de fază prin care trece sistemul în evoluția sa.

Sensibilitatea față de condițiile inițiale înseamnă că diferențe infimize în condițiile inițiale ale sistemului pot determina diferențe radicale în evoluția acestuia.

Sistemele neliniare evoluează structurându-se în forme fractale (în care una și aceeași formă poate fi recunoscută la scări diferite) și/sau repetând în timp evoluții aproape identice. Reprezentând grafic evoluția sistemului în funcție de câteva variabile defnitorii, se observă tendința lui de a se apropia de unul dintre *modurile sale de funcționare caracteristice*. Spațiul în care se reprezintă evoluția sistemului se numește *spațiul fazelor*, iar modul de funcționare pe care sistemul îl adoptă în funcție de condiții, se numește *atractor*. Sistemele neliniare sunt atrase în evoluția lor de *atractori stranii*. Reprezentați în spațiul fazelor, atractorii stranii au forme fractale. Sistemul evoluează aproape periodic urmând forme constante.

Momentele din evoluția unui sistem în care diferențe mici ale variabilelor pot conduce la evoluții ulterioare total diferite, momente în care sistemul poate "alege" între doi sau mai mulți atractori, sunt *punctele critice* din *teoria catastrofelor* a lui **R.Thom**. Sistemele nu sunt omogene și uniform supuse condițiilor exterioare. În punctele critice, diferite părți ale sistemului "aleg" traiectorii diferite. După ce sistemul întâlnește în evoluția sa mai multe astfel de puncte

⁴ op.cit.212

critice, în care părți ale sale "aleg" evoluții diferite, se ajunge ca starea sistemului să apară haotică, cu toate că legile ce-l guvernează sunt deterministe. Acesta este *haosul determinist*.

Sistemele complexe trec, în evoluția lor, prin *traziții de fază*, momente în care au loc schimbări calitative radicale în structura sistemului. Un exemplu ar fi trecerea curgerii unui fluid de la regimul laminar la cel turbulent. Tranzițiile de fază au loc datorită modificării unor variabile ale sistemului, numite *factori de bifurcație*. În cazul curgerii, această variabilă ar fi gradul de frecare al fluidului cu pereții.

2. Aplicații în psihanaliză

Aparatul psihic este fără îndoială un sistem hipercomplex.

"Interacțiunea dintre variatele particularități mentale este luată în considerare în majoritatea modelelor psihanalitice [...] Din punct de vedere fenomenologic, scrie **Moran**, psihanalistul ține cont de această perspectivă asupra minții (ca interacționând cu ea însăși, sau intra-acționând), atunci când consideră, de exemplu, interdependența dintre afectele pacientului, asociațiile verbale și senzațiile date de poziția pe canapea."⁵

"Următorul atribut al sistemelor neliniare, «sensibilitatea față de condițiile inițiale», scrie **Moran**, se găsește ca acasă în concepția psihanalitică asupra determinismului psihic și în importanța acordată istoriei dezvoltării individuale. Analiștii văd viața psihică curentă a individului și comportamentul ca puternic afectate și determinate de experiențele trecutului."⁶

"Existența neperiodicității în viața mentală, spune **Moran**, este sugerată de complexitatea și varietatea oricărei experiențe individuale." "Deși repetiția perfectă este imposibilă, recurența tiparelor în viața mentală este un fenomen larg acceptat în psihanaliză. La orice nivel de examinare, se poate vedea 'semnătura' caracteristică activității din viața mentală a pacientului: în istoria cazului (ceea ce ar putea fi numit nivelul cu rezoluția cea mai mică), în producțiile pacientului dintr-o singură ședință, într-un singur vis, sau chiar dintr-un singur act (nivelul de rezoluție maximă), se poate recunoaște particularitatea pacientului, tiparul idiosincratic al vieții mentale."⁷

Pentru **Vann Spruiell** sunt semnificative, în privința proprietății de auto-asemănare în funcționarea sistemelor complexe, câteva fapte: Freud a construit atât teoria neurologică, cât și teoria psihanalitică extrapolând propriile percepții și fantasmе endopsihice; a comparat

⁵ op.cit.p.213

⁶ op.cit. p.213

⁷ op.cit. p.213

funcționarea minții cu funcționarea unei celule vii în relație cu mediul exterior; a folosit propria autoanaliză pentru a-și analiza pacienții.

"*Tranzițiile se stare*, spune **Moran**, au de asemenea loc în modelele psihanalitice ale minții, și pot fi conceptualizate în câteva cadre de referință. De exemplu, tranzițiile de stare apar când efectul insight-ului se face simțit. [...] Ca analiști, percepem pacientul ca fiind diferit în aceste momente de schimbare. Simțim că a avut loc un salt calitativ în starea pacientului. În plus, când terapia merge mai puțin bine, în perioadele de 'reacție terapeutică negativă', putem descrie starea pacientului ca schimbându-se într-o manieră abruptă."⁸

Moran susține că fantezmele inconștiente ale unui pacient funcționează ca atractori stranii. "Comportamentul observabil rămâne pe moment inpredictibil, scrie **Moran**, dar global predictibil pentru că este permanent "atras" asimptotic, către nucleul simplu al setului de fantezme inconștiente. Spunând altfel, nu contează cât de divers poate apărea comportamentul, el va revela, după observația psihanalitică, influența unui număr finit de fantezme inconștiente *relativ* simple."⁹

Jean-Michel Quinodoz descrie funcționarea fantezmei claustrofobice ca atractor straniu. și din acest exemplu reiese faptul că fantezmele inconștiente sunt structuri organizatoare cu structură fractală, ca și atractorii stranii.¹⁰

Quinodoz dă ca prim exemplu de tranziție de stare în sistemul psihic tranziția dintre starea specifică nevrozei narcisice (în termenii lui Freud) și starea specifică nevrozei de transfer.¹¹ Realitatea psihică este un sistem dinamic, spune **Quinodoz**. Acest sistem are un mare număr de variabile independente și un număr egal de grade de libertate.¹² Nevroza narcisică are un număr mai mic de grade de libertate decât nevroza de transfer.¹³ Tranziția de stare se produce datorită modificării valorii unui factor de bifurcație. Pentru acest exemplu de tranziție, factorul de bifurcație, spune **Quinodoz**, este relația de obiect.¹⁴

Alte exemple de tranziții de stare comentate de **Quinodoz** sunt: între narcisism și relația de obiect¹⁵, variația în toleranța anxietății influențată de relația de obiect¹⁶(ca factor de bifurcație), tranziția între poziția paranoid-schizoidă și poziția depresivă¹⁷.

⁸ op.cit. p.213

⁹ op.cit. p.216

¹⁰ op.cit. p.706

¹¹ op.cit. p.708

¹² op.cit. p.704

¹³ op.cit. p.709

¹⁴ op.cit. p.709

¹⁵ op.cit. p.710

¹⁶ op.cit. p.711

¹⁷ op.cit. p.711

3. Avantajele, limitele și modalitățile de aplicare a acestei teorii în psihanaliză

După **Vann Spruiell**, teoria haosului furnizează căi de gândire despre psihanaliză. "Ele pot fi folosite ca matrice organizatoare pentru noi puncte de vedere în psihanaliză. Culegerea unor similitudină între psihanaliză și haosul determinist depinde de capacitatea noastră umană de recunoaștere a tiparelor complexe."¹⁸

"Această nouă abordare, spune **Quinodoz**, are poate avea deja efectul semnificativ al schimbării modului de gândire asupra muncii noastre de psihanalisti, permițându-ne o 'decentrare' - adică să ne privim activitatea din alt punct de vedere - un 'vertex' diferit în sensul lui Bion. Astăzi, chiar dacă nu ne dăm seama de asta, gândirea noastră rămâne împotmolită în determinismul cauzal și sistemele liniare care au dominat gândirea științifică mult timp - și pe care s-a sprijinit 'Proiectul pentru o psihologie științifică' al lui Freud."¹⁹

"Si altceva, nu mai puțin important, spune **Quinodoz**, contribuția teoriei sistemelor complexe este cea care ne-a arătat că psihicul uman este infinit mai complex decât ne imaginăm, și că abordarea psihanalitică face parte din încercarea de a face coerentă această complexitate."²⁰

Teoria complexității este o teorie matematică, *modelele* pe care le contruiește se bazează pe *caracterul măsurabil* al variabilelor pe care le ia în considerație. Aspectul *cantitativ* presupus de modelări și simulări limitează aplicarea strictă a acestei teorii la teoria psihanalitică. Rezultatele teoriei complexității sunt luate în psihanaliză ca *metafore* și se stabilesc *analogii*.

Ferdinand Verhulst, matematician olandez, arată într-un articol "*Metafore pentru psihanaliză*"²¹, importanța folosirii metaforelor din teoria complexității în psihanaliză. Spre deosebire de modele, spune **Verhulst**, care sunt atât cantitative, cât și calitative, metaforele sunt pur calitative.

¹⁸ op.cit. p.13

¹⁹ op.cit. p.716

²⁰ op.cit. p.716

²¹ Ferdinand Verhulst - METAPHORS FOR PSYCHOANALYSIS - Nonlinear science today, Springer-Verlag, Vol.4, No.1, 1994

BIBLIOGRAFIE

1. Moran, Michael G. - "CHAOS THEORY AND PSYCHOANALYSIS - THE FLUIDIC NATURE OF THE MIND", *Int. Rev. Psycho-Anal.*, 1991, No.18, p.211
2. Poppink, Joanna - *Chaos and complexity as theoretical grounding for psychotherapeutic listening: Psychotherapist's presence with patient in flooding stage of post traumatic stress disorder* (<http://www.valdosta.edu/~whuitt/psy702/files/chaosthr.html>)
3. Quinodoz, Jean-Michel - "TRANSITIONS IN PSYCHIC STRUCTURES IN THE LIGHT OF DETERMINISTIC CHAOS THEORY" - *Int. Psycho-Anal.*, 1997, No. 78, p.699.
4. Schneider, Henri; Barwinski Föh, Markus; Barwinski Föh, Rosmarie - "Process patterns" drawn from theories of complexity as a means for tracing longterm change in psychoanalysis (<http://www.uni-saarland.de/philfak/fb6/krause/ulm97/henri.htm>)
5. Spruiell, Vann - "DETERMINISTIC CHAOS AND THE SCIENCES OF COMPLEXITY: PSYCHOANALYSIS IN THE MIDST OF A GENERAL SCIENTIFIC REVOLUTION", *J. of APA*, 1993, No. 41, p.3-44.
6. Verhulst, Ferdinand - *METAPHORS FOR PSYCHOANALYSIS - Nonlinear science today*, Springer-Verlag, Vol.4, No.1, 1994

Lucrare prezentată la Colocviul Societății Române de psihanaliză (2000)